

**АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ
БОГОСЛОВСЬКОГО ТЕКСТУ
(ПРИКЛАД СИНТАГМАТІОНА ПРО СІМ
СВЯТИХ ТАЙН ГАВРІЇЛА СЕВІРА, 1603 р.)**

АНДРІЙ ЯСІНОВСЬКИЙ

Український католицький університет, Львів — Україна

ayasinovskyi@gmail.com

**AMBIWALENCJA TŁUMACZENIA TEKSTU TEOLOGICZNEGO
(PRZYPADEK SYNTAGMATIONA O SIEDMIU
ŚWIĘTYCH SAKRAMENTACH GABRIELA SEWEROSA, 1603)**

ANDRIJ JASINOWSKYJ

Ukraiński Uniwersytet Katolicki, Lwów — Ukraina

STRESZCZENIE. W roku 1603 w ramach działalności ośrodka kultury i edukacji w Ostrogu na Wołyniu na język średnioukraiński („prostą mowę”) został przetłumaczony *Syntagmation o siedmiu świętych sakramentach* greckiego teologa, działacza religijnego i metropolity Filadelfii Gabriela Sewerosa. Tekst przekładu ukazuje szereg miejsc, w jakich tłumacz stosuje jednocześnie dwa ukraińskie odpowiedniki w miejscu jednego greckiego słowa. Jest to spowodowane podwójną orientacją kulturową współczesnego społeczeństwa ruskiego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, uwarunkowaną wpływami bizantyńskimi oraz łacińskimi. Tłumacz okresowo dostarcza równocześnie dwa odpowiedniki dla lepszego zrozumienia zwolenników obu modeli kulturowych. Z jednej strony, ukraińska terminologia teologiczna i filozoficzna na początku XVII wieku. jeszcze nie była ukształtowana i zunifikowana. Z drugiej strony, tłumacz wybiera taką strategię komunikacyjną, która zapewnia odpowiednią percepcję każdemu potencjalnemu odbiorcy tekstu. Skutkiem tego tłumaczenie cechuje się ambiwalencją oraz otwartością na przedstawicieli obu tradycji.

**AMBIVALENCE OF THEOLOGICAL TEXT TRANSLATION
(THE CASE OF SYNTAGMATION ON THE SEVEN
HOLY SACRAMENTS BY GABRIEL SEVEROS, 1603)**

ANDRII YASINOVSKYI

Ukrainian Catholic University, Lviv — Ukraine

ABSTRACT. In 1603, in terms of activities of the Ostroh cultural and educational centre (Volhynia), a translation to the middle Ukrainian language (“prosta mova”) of the *Syntagmation on the Seven Holy Sacraments* by Gabriel Severos, a Greek theologian, religious leader, and Metropolitan of Philadelphia, has emerged. The Ukrainian version of text contains a number of loci where the interpreter uses simultaneously two Ukrainian correspondences in lieu of the single Greek word. This can be explained, first of all, by the dual cultural orientation of contemporary Ruthenian society settled on the territory of Rzeczpospolita which was determined by Byzantine and Latin influences. Therefore, the translator once in a while provides two correspondences alongside for better understanding by the supporters of both cultural models. On the one hand, Ukrainian theological and philosophical terminology in the early 17th century was not elaborated and unified yet.

On the other hand, the translator chooses such a communication strategy that provides an adequate perception of each potential recipient. So the “product” of the interpreter appears to be ambivalent and perceptible to representatives of both traditions.

31 березня 1603 р. у Дерманському Святотроїцькому монастирі на Волині, що належав до знаменитого острозького культурно-просвітницького осередку, анонімний прихильник оновленого грецького богослов'я завершив роботу над перекладом трактату відомого теолога і релігійного діяча, філадельфійського митрополита з резиденцією у Венеції Гавриїла Севіра. Заголовок українського перекладу: Си^Нтагматиѡнъ или ѡ сѣ^Хтѣхъ се^Дми та^Нна^Х це^Рковны^Х списаниѣ блже^Нного митрополита филаде^Лфи^Сскаго ки^Р Гавриила во манастири сѣ^Тво^С живонача^Лно^С тро^Ццы де^Рма^Нскомъ на во^Лныни з греческаго на словє^Нский диалектъ переведено в рокѣ ѡ воплощеня с^На б^Жиа. „а^Хг ма^Р ла. Як припускають, переклад належить перу острозького архиєпископа Кипріяна¹, про якого відомо небагато². Дата й обставини його народження невідомі. Дата смерті — теж. Найінформативнішим і, мабуть, найдостовірнішим свідченням про Кипріяна є згадка Захарії Копистенського, автора другої передмови до *Бесід св. Йоана Золотоустого на 14 послань апостола Павла*, що вийшли у світ у друкарні Києво-Печерської лаври 1623 р. Ця згадка повідомляє про місце перебування (народження?) Кипріяна („с^Вща ѡ града Острога”), його священничий сан („в^С щєнноиноце^Х”), лінгвістичні компетенції — володіння грецькою мовою („в^С Єллинскомъ діалектѣ иск^Всна”). Далі йдеться про закордонне „наукове стажування” нашого інтелектуала („в^С Єнетїихъ же и Патавії любом^Вдрствовавшя”) та духовну формацію („в^С с^Тбї горѣ Аѡнстѣй поживша, и н^Нѣ тамѣ в^С Б^Год^Хновеннѣй пр^Мдрости и в^Сп^Банїи и оума просв^Щєнїи прєбывающа”)³.

Чи не вперше в українській літературі з'явилася спеціалізована богословська догматична праця із сакраментології (хоч і перекладна) — *Синтагматіон про сім святих церковних тайн*. Цей невеликий рукописний твір обсягом 104 сторінки форматом *in 8°* виник невдовзі після Берестейської унії, коли на українсько-білоруських землях розгорілася релігійна полеміка, у контексті якої православним було важливо довести, що, всупереч твердженням єзуїта Петра Скарги, який закидав, що „словенська” мова „ніколи не призводить до істинного розуміння науки”, бо існують лише дві мови, „грецька і латинська, що ними свята віра прищеплюється і поширюється по всьому світу”⁴, теологія може існувати і в українських шатах. Причому йшлося про православну теологію найновішої течії, започаткованої богословами грецької діаспори у Венеції — „релігійного гуманізму”⁵, що за способом викладу і аргументації не поступалася латинській. Тематика трактату — сакраментологія — належить до найчастіше заторкуваних богословських проблем від початку існування християнської Церкви. Це бачимо із самого трактату, що містить своєрідну впорядковану антологію

¹ І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія*, Київ 1990, с. 37, 126.

² Примітка. Скупі відомості про нього зібрано в енциклопедичній статті: А. Ясіновський, *Кипріян*, [в] *Енциклопедія історії України*, у 10 томах, редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін., т. 4, Київ 2007, с. 288.

³ Хв. Тітов, *Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в.: Всезбірка передмов до українських стародруків*, Київ 1924, с. 57 (№ 13).

⁴ P. Skarga, *O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem...*, [в:] *Русская историческая библиотека*, т. 7, Санкт-Петербург 1887, кол. 485.

⁵ G. Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453–1821)*, München 1988, S. 117.

цитат з євангелістів, апостолів, отців церкви і соборових рішень. Тут багато покликів на Старий Завіт, Євангелія, твори східної і західної патристики (Йоана Золотоустого, Василя Великого, Григорія Богослова, Атанасія Александрійського, Йоана Дамаскіна, блаженного Августина), візантійських богословів, філософів, істориків (Діонісія Ареопігита, Григорія Нісського, Михаїла Гліки, Євсевія Емесійського, Константина Арменопулоса та ін.), постанови церковних соборів (Нікейського Константинопольського, Халкедонського, Картагенського). Утім, догматика святих тайн у східній Церкві була докладно розроблена лише в XIV–XV ст. Цими проблемами займалися пізньовізантійські богослови Мануїл Калека, Йосиф Врієнній та Симеон, єпископ Тесалоніки. Автор досліджуваного трактату Гавриїл Севір базується на спадщині своїх попередників. Таким чином, перед українським перекладачем постала праця, що узагальнила і підсумувала богословську думку майже за шістнадцять століть.

Дерманський переклад *Синтагматіона* зроблено так званою „простою руською”, або середньоукраїнською мовою, що завдяки розвитку друкарства активно розвивалася в Острозькому осередку, особливо від 1587 р., коли тут уперше вийшла книжка цією мовою — *Ключ царства небесного* Герасима Смотрицького⁶. У заголовку зазначено, що трактат перекладено «на словє^нский диалектъ». Цей термін у мовознавстві XVI–XVII ст. не був однозначним. Мелетій Смотрицький, наприклад, розуміє під цим поняттям церковнослов'янську мову (передмова до *Граматики*⁷). А Симон Будний користується терміном „языкъ словенскій” для позначення „простої руської” мови (передмова до *Катихизму* 1562 р.⁸).

У кінці XVI — на початку XVII ст., крім „простої” і церковнослов'янської, в Україні вживалися й інші літературні мови — латинська, польська, а в деяких місцевостях також німецька, старосєврейська та вірменська. Ці мови мали різний статус, що відбилося на їхньому функціонуванні в різних літературних жанрах⁹. Уживання „простої”, церковнослов'янської, латинської і польської мов як літературних відображає загальну закономірність розвитку літератури в донаціональну епоху — тенденцію застосування не народно-розмовної мови, а спеціальної писемної мови, якою може бути архаїчний варіант рідної мови або зовсім інша мова¹⁰.

Процес національно-культурного відродження в Україні середини XVI ст. супроводжувався активним розвитком письменства. У цей час в Україні панує білінгвізм. Поряд з широким використанням церковнослов'янської мови з'являється великий корпус літератури „простою” мовою. Нова, наближена до розмовної писемна мова формується, головню, в учительних Євангеліях, довкола-унійній полемічній літературі, проповідництві та канцелярському діловодстві. „Проста”, або руська мова становить конгломерат власне українських народних, церковнослов'янських та польських елементів і є своєрідним койне, що вживалося в писемності як на українських, так і на білоруських землях. На лексичному й синтаксичному рівнях „проста” мова великою мірою виявляє подібність

⁶ Ja. Isajevyč, *Der Buchdruck und die Entwicklung der Literatursprachen in der Ukraine (16.–1. Hälfte des 17. Jh.)*, [in:] „Zeitschrift für Slawistik”, 1991, Bd. 36, H. 1, S. 47.

⁷ М. Смотрицький, *Грамматика*, Єв'с 1619, с. 3 (факсимільне видашя: Київ 1979).

⁸ І. Огієнко, *Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х р.*, Варшава 1930, с. 100.

⁹ Ja. Isajevyč, *Op. cit.*, S. 40.

¹⁰ В. Виноградов, *Различие между закономерностями развития славянских языков в донациональную и национальную эпоху*, Москва 1963, с. 10.

з польською, у той час як фонологія і морфологічна структура міцно закорінені на східнослов'янському ґрунті¹¹.

Найдавнішою збереженою пам'яткою „простої” мови в літургійних текстах є *Пересопницьке Євангеліє* (1556–1561). Серед інших сакральних текстів слід назвати *Житомирське Євангеліє* (1571), що є копією *Пересопницького*, та *Крехівський Апостол* (1560-і рр). Найважливішими авторами, які писали „простою” мовою були Іван Вишенський, Захарія Копистенський, Мелетій Смотрицький, Памво Беринда, Тарасій Земка, Кирило-Транквіліон Ставровецький та ін. В останній чверті XVII ст. пік розвитку „простої” мови минає, а у XVIII ст. вона вживалася обмежено й майже виключно в жанрах проповідництва та духовної пісні¹².

„Проста” мова не завжди виявляє чітку дистрибуцію з церковнослов'янською в її пізньому східнослов'янському варіанті, кодифікованому виданням *Острозької Біблії*¹³. Характерним для мовної ситуації є змішання мовних сфер, що іноді робить неможливим строге розмежування текстів церковнослов'янською та „простою” мовами. Церковнослов'янська функціонує майже виключно як мова Святого Письма, літургії та інших жанрів традиційно високого стилю й частково поезії, однак і „проста” мова починає проникати в сакральні тексти¹⁴. Отже, від початку XVII ст. спостерігається взаємна конвергенція церковнослов'янської та „простої” мов.

У той час, коли на руських землях мало місце відродження церковнослов'янської мови, що мислилася як протилежний полюс латинсько-католицької експансії, та її кодифікація у численних виданнях, граматиках і словниках, зокрема в *Острозькій Біблії* (1581), грецько-церковнослов'янській граматиці *Адельфотес* (1591), граматиці та *Лексисі* Лаврентія Зизанія (1596), *Граматиці* Мелетія Смотрицького (1619), *Лексиконі славенороському* Памви Беринди (1627), *Лексиконі* Єпифанія Славинецького (1642), *Церковнослов'янсько-латинському словнику* Єпифанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського (1649), то „проста” мова була лише маргінально систематизована *Граматиною словенською* І. Ужевича (1643), складеною по-латинськи в Парижі. Явну перевагу тут на користь церковнослов'янської мови можна пояснити тим, що українська мова в процесі історичного розвитку значно відійшла від церковнослов'янської, що, як і інші сакральні мови, розвивалася досить повільно й вивчалася українцями XVI–XVII ст. як чужоземна¹⁵.

„Простій” мові властивий живий узус і зв'язок з розмовним субстратом, що становить „еластичну норму” літературної мови¹⁶; вона наддіалектна, поліфункціональна (хоч і не панфункціональна), стилістично диференційована¹⁷. Руська мова має у своєму розпорядженні численні виразові засоби, зокрема багате й різностороннє словництво, добірну фразеологію¹⁸.

¹¹ М. Мозер, *Руська (білоруська та українська) мова середньої доби: загальна перспектива*, [в:] М. Мозер, *Причинки до історії української мови*, Харків 2008, с. 73.

¹² Там само, с. 74.

¹³ Н. Толстой, *Взаимоотношение локальных типов древнеславянского языка позднего периода*, [в:] „Славянское языкознание. V Международный съезд славистов”, Москва 1963, с. 262.

¹⁴ М. Moser, *Anmerkungen zur Prosta mova*, [in:] „Slavia”, 1995, Н. 3, S. 57.

¹⁵ *Ibidem*, S. 58.

¹⁶ V. Mathesius, *O požadavku stability ve spisovném jazyce*, [v:] *Spisovná čeština a jazyková kultura*, usp. B. Havránek, M. Weingart, Praha 1932, s. 29.

¹⁷ М. Moser, *Op. cit.*, S. 58.

¹⁸ W. Witkowski, *Język utworów Joannicjusza Galatowskiego na tle języka ukraińskiego XVII wieku* [=Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, 211; Prace językoznawcze, 25], Kraków 1969, s. 15.

„Проста” мова протиставляється, з одного боку, церковнослов’янській, з іншого боку — діалектній українській та білоруській мовах. Розвинувшись на ґрунті ділової державно-канцелярської мови руських земель у складі Польсько-Литовської держави, вона „окнижнюється” за рахунок слов’янізації та полонізації¹⁹. Здатність до адаптації чужоземних елементів, передусім полонізмів і германізмів через польське посередництво²⁰, запозичень із класичних мов²¹ та церковнослов’янізмів²², на всіх мовних рівнях (лексика, морфологія, синтаксис) свідчить про гнучкість „простої” мови²³. Варто зауважити, що, коли в XVI ст. „проста” мова ще сприймається з осторогою, як „необхідне зло”, до якого довелось удатися, щоб дістатися реципієнта, оскільки церковнослов’янська мова на той час відчувалася як „чужа”, то впродовж наступного століття поступово зростає її літературна придатність і престиж²⁴. Ставши літературною, „проста” мова разом з тим стала нормованою. Важливо зазначити, що „проста” мова не була писемним варіантом мови народнорозмовної, а радше „ідеальною” мовою української та білоруської шляхти²⁵.

Отже, дослідження останніх десятиліть усупереч скептикам дають переконливі докази того, що „проста” мова відповідає усім найважливішим критеріям літературної мови, виробленим представниками Празької лінгвістичної школи²⁶.

Вирішальну роль у розширенні функціонування „простої” мови, зокрема у впровадженні її в друкарстві, зробили острозькі вчені: з 28 видань Острозької друкарні шість містять повністю український текст і ще в п’ятьох є більші чи менші фрагменти „простою” мовою²⁷. Частина літературної продукції острозького осередку так ніколи й не вийшла друком; до цієї категорії належить і *Синтагматіон про сім святих церковних тайн*.

Як складний догматичний текст, *Синтагматіон* сповнений богословської і філософської лексики й термінології²⁸. Це, наприклад, філософські поняття: *ύλη* (с. 63) — *матерія* (арк. 26), *είδος* (с. 63) — *киття^лть* (арк. 26), *δύναμις* (с. 66) — *моць* (арк. 27), *ἐξουσίαν* (с. 73) — *владзы* (арк. 28 зв.); літургійні терміни: *χάρισμα* (с. 63) — *дар* (арк. 26), *χάρις* (с. 93) — *благодат^л* (арк. 30), *σφραγίς* (с. 73) — *печа^л* (арк. 28), *θυσία* (с. 78) — *ωѳѳрою* (арк. 34), *λειτουργία* (с. 75) — *свеще^лство* (арк. 29), *ἄφεσιν ἁμαρτίων* (с. 83) — *ѡпдѣценіе грехов* (арк. 40 зв.); назви частин Святого Письма: *κενής Διαθήκης* (с. 83) — *новаго те^лстаме^лтѡ* (арк. 40 зв.); *θεία γραφή* (с. 105) — *старого занонѡ пи^лсмо* (арк. 45);

¹⁹ Б. Успенский, *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*, Москва 1994, с. 68.

²⁰ R. Richardt, *Polnische Lehnwörter im Ukrainischen*, Wiesbaden 1957, S. 2–4; Т. Лер-Сплавінський уважав, що ці впливи були взаємні: T. Lehr-Spławiński, *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*, Kraków 1928, s. 19.

²¹ *Історія української мови: Лексика і фразеологія*, відп. ред. В. Русанівський, Київ 1963, с. 285.

²² Там само, с. 282–283.

²³ M. Moser, Op. cit., S. 60.

²⁴ A. Bołek, *Rozwój poglądów na tak zwaną „mowę prostą” w XVI i XVII wieku*, [w:] „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Prace językoznawcze, z. 74, 1983, s. 32.

²⁵ М. Мозер, *Що таке проста мова?* [в:] М. Мозер, *Причинки до...*, с. 91.

²⁶ M. Moser, Op. cit., S. 60–61.

²⁷ Ja. Isajevyc, Op. cit., S. 48.

²⁸ Примітка. Далі грецькі цитати подаються за другим виданням *Синтагматіона* (Γαβριήλ Σεβήρος, *Συνταγματίων περί τῶν ἑπτὰ ἀγίων καὶ ἱερῶν μυστηρίων*, Ένετία 1691); відповідні місця українського перекладу — за згадуваним вище списком української версії (Гавриїл (Севір). *Синтагматіон*, НБУ, Відділ рідк. книги, Кир. 794, арк. 4–55 зв.).

найменування священничих чинів: ἀρχιερέως (с. 63) — архиєрея (арк. 26), ιερεῦσι (с. 67) — прєзвитєрємь (арк. 27 зв.).

У наведених випадках перекладач, як видається, легко знаходить еквіваленти грецьким термінам.

Проте трапляються місця, коли авторові української версії *Синтагматіона* доводиться виявляти більшу спритність і винахідливість. В одних випадках він перекладає словосполучення єдиним словом: τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως (с. 45–46) — зьмєртьвѣ^хвстаннѣ (арк. 17), ὁ ἅγιος μάρτυς (с. 92) — сѣще^нномдченико^м (арк. 29 зв.), в інших, навпаки, окреме складне грецьке слово інтерпретує словосполученням: χωρητισκόπῳ (с. 92) — си^лскому епископу (арк. 30).

Еліпсис підмета чи прямого додатка, що часто задля лаконізму вживається у грецькій, не властивий для української мови. Тому перекладач переважно доповнює фрази при перекладі: ἡ μὲν ἔνδον (с. 99) — внутрнимь [показаниємь] (арк. 43). Утім, в одному випадку еліпсис оригіналу переходить і до перекладу: ἡ δὲ Ἐξω (с. 100) — з верховнымь (арк. 40 зв.).

Авторові перекладу іноді бракує засобів української мови, щоб адекватно передати синонімічне багатство оригіналу. Інколи він змушений для різних грецьких слів застосовувати той самий український відповідник: ιερεῦσι (с. 67) — прєзвитєрємь (арк. 27 зв.) і πρεσβύτερον (с. 92) — прєзвитєра (арк. 30), ὁ Θεός (с. 100) — Бгъ (арк. 43 зв.) і Κύριε (с. 100) — Бг (арк. 43 зв.), κενῆς διαθήκης (с. 83) — новаго тє^стамє^нту (арк. 40 зв.) і νέας διαθήκης (с. 103) — в ново^м тє^стамє^нтє (арк. 43).

У мові перекладу чимало слів чужомовного походження. Для відтворення відповідних грецьких термінів автор широко використовує полонізми: ἀλληλοδιαδόχως (с. 103) — прє^с сукцєсию (арк. 44 зв.), κατὰ τὴν ἔννοιαν (с. 109) — ведлє зданѣ (арк. 46), γάμος (с. 122) — ма^лжє^нство (арк. 51), εἶδος (с. 63) — кита^лть (арк. 26), δύναμις (с. 66) — моц^ь (арк. 27); латинізми, які теж запозичені переважно за польським посередництвом: σοιχείων (с. 54) — елємє^нто^б (арк. 22), ὕλη (с. 63) — матєриѣ (арк. 26); або ж були засвоєні колись грецькою мовою і подані без перекладу: λιβέλους (с. 72) — ливєлы то єсть описы (арк. 27 зв.), з латинського *libelli* — книги. Трапляються в тексті й інші прямі запозичення з грецької: ὑποδιακόνοις (с. 95) — иподѣаконо^м (арк. 81), ἄμβωνος (с. 113) — а^мбономь (арк. 47 зв.).

У кількох випадках автор перекладу застосовує морфологічне калькування: συντριβή / σύντριψις (с. 100) — сокрѣиєниє (арк. 43 зв.), παιδοοία (с. 126) — дѣторождєниє (арк. 52 зв.).

Автор української версії *Синтагматіона* відходить від традиційного у східних слов'ян принципу інтерлінеарного перекладу, задекларованого, зокрема, його сучасником — анонімним „спудєєм училища Острозького греко-словенського”, який 23 березня 1611 р. завершив переклад з грецької мови на церковнослов'янську („в ризу рѣчи словенскія облекши”) книги Теодора Авукари *Противу различных еретиков иудей же и срацин*. У короткій преамбулі до читача він розповідає про принципи своєї перекладацької праці: „Вси словенстїй переводницы сохраниша, даже ничтоже переменять слово от слова еллинской речи послѣдоваша, да не послѣдоваша праву рѣчи словенскія истины нѣчто погрѣшати”. Навіть коли таке дослівне тлумачення суперечить логіці слов'янської мови („аще кая в настоящій книжицѣ мнят ти ся неразумна быти”), перевага зберігається за докладною передачею грецьких конструкцій („яко нраву рѣчи еллинская послѣдовася”)²⁹.

²⁹ А. И. С о б о л е в с к и й, *Похвала Исаие Балабану*, [в:] „Чтения в Обществе Нестора Летописца”, кн. 3, отд. 2, Киев 1894, с. 38.

Перекладач *Синтагматіона* натомість не вдається до інтерлінеарного тлумачення, а нерідко перифрастично інтерпретує мовні звороти оригіналу, змінює синтаксичні конструкції, пристосовуючи їх до української мови: *κατὰ τὸν θεῖον Δαμασκηνόν* (с. 98) — *якъ мовит стѣи Дамаскин* (арк. 43). Дієприкметник іноді передається підрядним означальним реченням: *ἔχοντος* (с. 101) — *которыи маеть* (арк. 43 зв.), прислівник — прийменниковим словосполученням: *ἀλληλοδιαδόχως* (с. 103) — *пре³ сѡкцєсию* (арк. 44 зв.). Усе це підпорядковано головній меті перекладача і служить „для лѣпшого розумѣня чителника”³⁰, свідчить про творчий метод праці острозького книжника, добре володіння грецькою мовою, ґрунтовні філологічні знання та літературний хист.

Дотримуючись свого принципу максимальної ясності тексту для читача, перекладач подекуди не обмежується одним відповідником при передачі тих чи інших понять (переважно термінологічного характеру) і використовує одразу два варіанти перекладу.

Іноді вжито термін, що є прямим запозиченням з грецької, та церковнослов'янський відповідник: *Συνταγματίων* (тит. арк.) — *Сѣнтагматіонъ или... списание* (арк. 4); *πρεσβυτέρους* (с. 140) — *презвѣтитєровъ или свєщен^никовъ* (арк. 56 зв.); *ἀλλοιγορικῶς* (с. 131) — *аллигорице то єсть инословне* (арк. 53); *τροπολογικῶς* (с. 131) — *трополоице то єсть нравословне* (арк. 53); *ἀναγωγικῶς* (с. 131) — *анакгоице то єсть бѡзритє^лне* (арк. 53).

В інших випадках два часткові поняття сукупно відтворюють у перекладі всю семантичну повноту оригіналу: *περὶ τοῦ μυστηρίου μετάνοια* (с. 98) — *ω покаанни або исповєдании* (арк. 42 зв.) (два слов'янізми); *γάμος* (с. 125) — *малжє^нство або ли пошлюбование* (арк. 51) (два полонізми); *ἢ ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος πνευματικῆ συγγένεια* (с. 134) — *стѡє приємство або кумѡство* (арк. 54). В останньому прикладі маємо спрощений переклад з використанням ключового слов'янізму та приблизний праслов'янський відповідник.

Нарешті, у третьому випадку подвійного перекладу автор пропонує один відповідник із числа слов'янізмів, інший — із числа полонізмів: *εὐχαρισεῖα* (с. 77) — *благодарєниємъ або ли подѡкование^м* (арк. 33 зв.); *κοινωνία* (с. 77) — *приѡбщєниємъ або сполєцьно^стю* (арк. 33 зв.); *χάρις* (с. 139) — *благодать або ласкѡ Бѡжию* (арк. 55). Для порівняння, подібний слововжиток зустрічаємо у філософських текстах киево-могилянського кола; наприклад, для відтворення грецького *στοιχεῖον* синонімічно, а іноді й паралельно вживалися відповідники *стихія* та *елемєнта*, що відображає також тодішня лексикографія³¹.

Із наведених прикладів випливає, що українська богословська і філософська термінологія на початку XVII ст. ще не була остаточно сформована й уніфікована. Перекладачеві подекуди доводиться стати перед нелегким вибором найадекватнішого відповідника. Місцями він цього вибору не робить, а зумисне вживає два відповідники-синоніми, щоб удоступнити свій переклад якомога ширшому колу читачів.

³⁰ Примітка. Загальноживана в літературі XVI–XVIII ст. формула, пор.: „для лєпшо^г вырозоумленя людѡу хр^стіан^ского посполитѡго” (*Пересопницьке євангєліє 1556–1561: Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик*, Київ 2001, с. 392); „для зрозумєня людско-го попрѡсту толкуйте и викладайте” (І. Вишєпєській. *Книжка... в напомианіє вєсѣх православных християн...*, [в:] *Українська література XIV–XVI ст.*, Київ 1988, с. 314); „для лѣпшого зрозумѣня вєсѣх ваших милѡстей” (*Густинская лѣтопись*, [в:] *Полн. собр. рус. летопис.*, т. 2: *Ипатьевская летопись*, Санкт-Петербург 1843, с. 233).

³¹ Див., напр.: *Лексикон словєнороський Памви Беринди*, підгот. тексту В. Німчука, Київ 1961, с. 234.

Подібні лексичні дихотомії — не унікальне явище в текстах „простою” мовою. Так, у *Ключі царства небесного* Герасима Смотрицького (1587) зустрічаємо: *естество или натура* (с. 1). Деякі дослідники пов’язують ці двоякі окреслення із глосами — поясненнями „малозрозумілих слів”, що їх автор перекладу розміщає не на маргінесі чи в спеціальній рамці, як зазвичай, а вносить до основного тексту³².

Однак пояснення цьому слід шукати передусім у двоякій культурній орієнтації тогочасного українсько-білоруського суспільства на теренах Речі Посполитої, що визначалася як візантійськими (чи поствізантійськими), так і латинськими (переважно за посередництвом Польщі) впливами³³. У релігійному і мовному відношенні це була орієнтація, з одного боку, на православ’я і, відповідно, грецьку та церковнослов’янську мови, з іншого — на католицтво та латину й польську. В умовах такого культурно-релігійно-мовного плюралізму і, як наслідок, складної концептуальної картини світу тогочасного соціуму, перекладач вибирає таку комунікативну стратегію, яка забезпечує адекватне сприйняття кожного потенційного реципієнта. Отож „продукт” нашого перекладача стає амбівалентним, зрозумілим для представників кожної з двох культурних традицій.

Такий дихотомічний лексичний слововжиток спричинявся до виникнення нових синонімічних рядів у середньоукраїнській мові, а отже до її неологізації³⁴.

Аналізуючи працю острозького перекладача із сьогодношньої перспективи, слід зауважити, що, хоч йому загалом вдалося відтворити богословські й філософські терміни, для яких, до того ж, не завжди раніше існували відповідники в українській мові, більшість цих спроб була відкинута українською богословською термінологічною системою в процесі подальшого розвитку мови. Незважаючи на певні труднощі, перекладачеві все ж удалося доволі точно і зрозуміло передати своїм сучасникам зміст Севірового трактату *Про сім святих церковних тайн*.

Вагомим доказом того, що праця Гавриїла Севіра в українській версії читалася й використовувалася, слугує той факт, що рецепції її основних догматичних положень помітні в працях українських боголовів пізнішого часу, зокрема в другій передмові до *Службника* Тарасія Земки (Київ 1629), *Требнику* Петра Могили (Київ 1646), *Дидакалії* Сильвестра Косова (Кутейно 1637), праці *О мистеріях или тайнахъ* Арсенія Желиборського (Львів 1642). Розповсюдження списків перекладу *Синтагматіона* та рецепція його тексту в полемічній літературі поч. XVII ст. свідчить про поширення в Україні нових тенденцій теології оновленої грецької Церкви, виразником якої був Гавриїл Севір.

На прикладі перекладу *Синтагматіона* простежується характер адаптації мовної системи до потреб тогочасної культури. Цей процес був складником оновлення моделі культурного життя, першою ластівкою якого стала діяльність острозького наукового гуртка.

³² В. Німчук, *Староукраїнська лексикографія в її зв’язках з російською та білоруською*, Київ 1980; [В. Мойсієнко, В. Німчук], *Герасим Смотрицький та його „Ключ царства небесного...”*, [в:] Герасим Смотрицький, *Ключ царства небесного*, Житомир 2005, с. 117.

³³ Ja. I s a j e w i c z, *Post-Byzantine and Latin Civilizations in East-Central Europe: Zones of Co-existence and of Mutual Influence*, [in:] „East-Central Europe’s Position within Europe. Between East and West”, ed. by J. K ł o c z o w s k i, Lublin 2004, p. 191–207; І. Шевченко. *Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку 18 століття*, 2-е вид., Львів 2014, с. 135–224.

³⁴ *Історія української мови: Лексика і фразеологія*, відп. ред. В. Русанівський, Київ 1963, с. 283.